

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра маркетингу, менеджменту та підприємництва

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ДИСЦИПЛІНИ
ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

рівень вищої освіти Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
галузь знань 07 Управління та адміністрування
спеціальність 075 Маркетинг
освітньо-професійна програма Маркетинговий менеджмент
вид дисципліни обов'язкова
факультет Економічний

2020 / 2021 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою економічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна “26” червня 2020 року, протокол № 5

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Євтушенко В. А. – завідувач кафедри, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва ХНУ імені В. Н. Каразіна;
Шуба Т.П.. – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Програму схвалено на засіданні кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва ХНУ імені В. Н. Каразіна

Протокол від “20” червня 2020 року №15

Завідувач кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
ХНУ імені В. Н. Каразіна

(підпис)

Вікторія ЄВТУШЕНКО
(прізвище та ініціали)

Програму погоджено науково-методичною комісією економічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна

Протокол від “23” червня 2020 року № 10

Голова науково-методичної комісії економічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна

(підпис)

Вікторія ЄВТУШЕНКО
(прізвище та ініціали)

)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни “Європейська інтеграція” складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми підготовки бакалавра (назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня) спеціальності (напряму) маркетинг.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни

формування у студентів комплексу знань про фактичні та концептуальні сторони європейського інтеграційного процесу, а також уявлення про його значущість, як феномену сучасної системи міжнародних відносин.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

оволодіння знаннями щодо основних факторів, етапів та проблемах розвитку європейської інтеграції, механізмах функціонування європейського союзу, історії та проблематики відносин України з ЄС.

В результаті вивчення курсу студент повинен *розуміти*, що європейська інтеграція є одним з пріоритетів розвитку України, а тому фахівцю у галузі управління дуже необхідні знання основ, етапів та принципів європейської інтеграції.

1.3. Кількість кредитів 5 кредитів

1.4. Загальна кількість годин 150 год.

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна / за вибором	
Нормативна	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
2021	
Семестр	
2-й	
Лекції	
32 год.	
Практичні, семінарські заняття	
32 год.	
Лабораторні заняття	
год.	
Самостійна робота	
86 год.	
Індивідуальні завдання	

1.6. Заплановані результати навчання

Знання: мати поглиблені системні знання про вплив на розвиток Європейського Союзу сучасних глобальних процесів;

- знати етапи розвитку європейської ідеї, базові теорії європейської інтеграції, зв'язок етапів та подій в історії європейської інтеграції з визначальними подіями світової історії;

- мати знання щодо сутності інтеграційних процесів та їх вплив на розвиток міжнародного співробітництва, основних цінностей ЄС європейської інтеграції;

- знати механізми реалізації Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС та повноваження інституцій та суб'єктів СЗБП;

Вміння:

- аналізувати та прогнозування розвиток європейської інтеграції, вплив глобалізаційних процесів на розвиток відносин ЄС та України;

- адекватно оцінювати роль і значення європейської інтеграції в міжнародній співпраці;

аналізувати підстави та формулювати висновки щодо історичних, політичних, економічних та соціокультурних передумов євроінтеграційних проявів на різних історичних етапах;

- визначати об'єктивні передумови та наслідки європейської інтеграції, пов'язані з відповідними процесами у міжнародних відносинах;

- аналізувати та застосовувати в проектній та прогностичній діяльності розуміння підстав, механізмів та результатів євроінтеграційних процесів;

- виявляти проблеми розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі європейської інтеграції;

- виявляти тенденції та прогнозувати шляхи подальшого розвитку євроінтеграційних процесів.

- аналізувати і прогнозувати результати розвитку зовнішньої та безпекової політики ЄС та оцінювати її вплив на інтереси національної безпеки України.

Загальні компетентності (ЗК)
ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях
ЗК 5. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
ЗК 6. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
ЗК 7. Здатність спілкуватися іноземною мовою.
ЗК 10. Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні.
ЗК 14. Здатність працювати у міжнародному контексті.
Фахові компетентності (ФК)
ФК 12. Здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, формувати обґрунтовані рішення.
ФК 13. Розуміти принципи і норми права та використовувати їх у професійній діяльності.
Програмні результати навчання
ПРН 1. Знати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
ПРН 2. Зберігати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства, використовувати різні види та форми рухової активності для ведення здорового способу життя.
ПРН 4. Демонструвати навички виявлення проблем та обґрунтування управлінських рішень.
ПРН 5. Описувати зміст функціональних сфер діяльності організації.
ПРН 15. Демонструвати здатність діяти соціально-відповідально та громадсько свідомо на основі етичних міркувань (мотивів), повагу до різноманітності та міжкультурності.
ПРН 16. Демонструвати навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, бути критичним і самокритичним.
ПРН 19. Виявляти здатність до саморозвитку, навчання впродовж всього життя та

ефективного самоменеджменту.

ПРН 21. Відстежувати зміни у законодавстві та нормативних актах, що регулюють діяльність організацій різних організаційно-правових форм та галузей діяльності та впроваджувати їх у діяльність підприємства.

ПРН 23. Досліджувати міжнародні економічні відносини та світовий ринок товарів та послуг. Розуміти особливості діяльності організацій в умовах міжнародної економічної інтеграції.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Регіональна інтеграція та її регіональне втілення

Тема 1. Історія розвитку європейської інтеграції

Основні ідеї, теорії та концепції в області регіональної інтеграції. Політичні, економічні, ідейні передумови європейської інтеграції. Уявлення про фактори етапи та проблеми розвитку європейської інтеграції в контексті регіональних та глобальних проблем. Цілі та стадії регіональної інтеграції.

Тема 2. Етапи європейської інтеграції

Європейські спільноти на першому етапі інтеграційного будівництва (1950-е рр. – середина 1970-х рр.). Труднощі та результати другого етапу європейської інтеграції (середина 1970-х рр. – середина 1980-х рр.). Новий підйом інтеграційного будівництва в Європі з середини 1980-х рр. до 2004 р. Загальна характеристика етапу. Єдиний європейський акт. Завдання, зміст та результати. Маастрихтський договір про Європейський союз. Основні положення та значення. Амстердамський договір. Основні положення та значення. Ніщський договір та інституціональна реформа ЄС напередодні його розширення на схід. Лісабонський договір: основні положення та значення.

Розділ 2. Склад та діяльність Європейського Союзу

Тема 1. Процес розширення Європейського Союзу

Етапи розширення ЄС: від ЄС-6 до ЄС-27. Співвідношення процесів розширення поглиблення європейської інтеграції. Особливості розширення ЄС в 2004 и в 2007 рр. Договірна база. Копенгагенські критерії.

Тема 2. Система управління Європейського Союзу

Багаторівнева система управління ЄС. Виключна та змішана компетенція. Принцип субсидіарності. Європейська Рада. Склад та функції. Пост Голови Європейської ради. Рада (міністрів) ЄС. Структура та функції. Правила прийняття рішень в Раді. Комісія ЄС: склад та компетенції. Європейський Парламент: склад та компетенції. Процедури парламентської участі в прийнятті законодавчих актів ЄС. Суд ЄС, Суд загальної юрисдикції: склад та компетенції. Джерела права Європейського союзу. Види законодавчих актів ЄС та особливості їх імплементації.

Тема 3. Фінансова та кредитно-грошова система Європейського Союзу

Європейські фінансові інститути (ЄІБ, ЄІФ, ЄБРР). Бюджет ЄС та проблеми бюджетної політики. Загальна економічна політика ЄС. Маастрихтські критерії. Національні програми стабілізації та конвергенції Пакт стабільності та росту. Історія створення та сучасний стан. Органи ЄЦБ: склад та компетенції. Головна ціль ЄЦБ. Єдина кредитно-грошова політика в зоні євро.

Тема 4. Політика безпеки та оборони Європейського Союзу

Механізм розробки та здійснення загальної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. Загальна політика безпеки та оборони. Цілі та інститути. Європейський простір свободи, безпеки та правопорядку: поняття та зміст. Шенгенські правила. Європейська стратегія безпеки 2003 г. Дії ЄС у відповідь на нові виклики безпеки. Боротьба з тероризмом, європейський ордер на арест.

Тема 5. Особливості реалізації політики Європейського Союзу

Сучасні цілі регіональної політики ЄС. Принципи роботи структурних фондів. Конкурентна (антимонопольна) політика ЄС на сучасному етапі. Загальна сільськогосподарська політика ЄС. Екологічна політика ЄС. Транспортна політика ЄС. Співробітництво України та ЄС в сфері транспорту. Енергетична політика ЄС. Загальне європейське науково-технічний простір. Рамочні програми науково-технічного розвитку ЄС: організація, види дій.

Розділ 3. Співробітництво та взаємовідносини Європейського Союзу з країнами світу

Тема 8. Відносини Європейського Союзу з країнами світу

Економічні та політичні відносини ЄС з США. Відносини ЄС з країнами АКТ та Латинської Америки. Відносини ЄС з АТР. Роль Китаю у зовнішньоекономічній політиці ЄС. Лісабонська стратегія. Стратегія 2020. Європейський платіжний союз. «Валютна змія» та Європейська валютна система.

Тема 9. Відносини України та Європейського Союзу. Можливості співробітництва

Договірна та політична основа відносин України та ЄС. Інститути співробітництва. Відносини України та ЄС. Основні питання та напрямки співробітництва. Відносини України та ЄС в 2000 – 2010 рр. Результати та проблеми. Перспектива укладення нової угоди. «Дорожні карти» по загальним просторам внутрішньої та зовнішньої безпеки. Зовнішня торгівля України з ЄС. Тенденції та проблеми. Наслідки розширення ЄС для України. Криза в зоні євро 2010-2011 рр.: причини та дії ЄС щодо його усунення.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Регіональна інтеграція та її регіональне втілення												
Тема 1. Історія розвитку європейської інтеграції	14	4	4			10		1				
Тема 2. Етапи європейської інтеграції	14	4	4			10		1				
Разом за розділом 1	36	8	8			20		2				
Розділ 2. Склад та діяльність Європейського Союзу												
Тема 1. Процес розширення Європейського Союзу	25	4	4		7	10		1				
Тема 2. Система управління Європейського Союзу	18	4	4			10		1				
Тема 3. Фінансова	18	4	4			10		1				

та кредитно-грошова система Європейського Союзу											
Тема 4. Політика безпеки та оборони Європейського Союзу	18	4	4			3					
Тема 5. Особливості реалізації політики Європейського Союзу	18	4	4			10					
Разом за розділом 2	90	20	20			50		3			
Розділ 3. Співробітництво та взаємовідносини Європейського Союзу з країнами світу											
Тема 1. Відносини Європейського Союзу з країнами світу	11	2	2			7		1			
Тема 2. Відносини України та Європейського Союзу. Можливості співробітництва	13	2	2			9		1			
Разом за розділом 3	24	4	4					2			
Усього годин	150	32	32		7	86		7			

4. Теми семінарських (практичних, лабораторних) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Історія розвитку європейської інтеграції	4
2	Етапи європейської інтеграції	4
3	Процес розширення Європейського Союзу	4
4	Система управління Європейського Союзу	4
5	Фінансова та кредитно-грошова система Європейського Союзу	4
6	Політика безпеки та оборони Європейського Союзу	4
7	Відносини Європейського Союзу з країнами світу	4
8	Відносини України та Європейського Союзу. Можливості співробітництва	4
	Разом	32

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Написання реферату	7
	Разом	7

6. Індивідуальні завдання

Реферат з Європейської інтеграції

Метою написання реферату є:

- глибоке вивчення теорії питання в сучасному його стані;
- ознайомлення із застосуванням теорії на практиці;
- вивчення, збір, систематизація та обробка інформації;
- виявлення самостійної точки зору студентів на поставлені запитання.

Процес виконання курсової роботи містить низку послідовних етапів, основними з яких є:

1. Вибір теми реферату
2. Вивчення спеціальної літератури з обраної теми
3. Складання плану
4. Розкриття змісту теми реферату: викладання теорії питання, аналіз одержаних матеріалів, обґрунтування висновків та пропозицій
5. Оформлення реферату
6. Подання реферату на рецензію та її захист.

РЕКОМЕНДОВАНІ ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ РЕФЕРАТІВ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ»

1. Єдиний європейський акт. Завдання, зміст та результати.
2. Багаторівнева система управління ЄС. Виключна та змішана компетенція.

Принцип субсидіарності

3. Європейська Рада. Склад та функції. Пост Голови Європейської ради
4. Рада (міністрів) ЄС. Структура та функції. Правила прийняття рішень в Раді
5. Комісія ЄС: склад та компетенції

Європейський Парламент: склад та компетенції. Процедури парламентської участі в прийнятті законодавчих актів ЄС

7. Суд ЄС, Суд загальної юрисдикції: склад та компетенції

8. Сучасні цілі регіональної політики ЄС. Принципи роботи структурних фондів

9. Конкурентна (антимонопольна) політика ЄС на сучасному етапі

10. Загальна сільськогосподарська політика ЄС

11. Екологічна політика ЄС

Транспортна політика ЄС. Співробітництво України та ЄС в сфері транспорту

13. Енергетична політика ЄС.

Загальне європейське науково-технічний простір. Рамочні програми науково-технічного розвитку ЄС: організація, види дій

15. Європейський платіжний союз

16. «Валютна змія» та Європейська валютна система

Договірна та політична основа відносин України та ЄС. Інститути співробітництва

18. Відносини України та ЄС. Основні питання та напрямки співробітництва

19. Відносини України та ЄС в 2000 – 2010 рр. Результати та проблеми.

Перспектива укладення нової угоди

20. «Дорожні карти» по загальним просторам внутрішньої та зовнішньої безпеки

21. Зовнішня торгівля України з ЄС. Тенденції та проблеми

22. Наслідки розширення ЄС для України

23. Криза в зоні євро 2010-2011 рр.: причини та дії ЄС щодо його усунення

7. Методи контролю

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має за мету перевірку рівня знань студентів з певних лекційних питань навчальної програми та набуття навичок щодо розв'язання конкретних практичних ситуацій.

Самостійна робота студентів включає написання реферату.

Студент вважається допущеним до заліку, якщо здав реферат.

Підсумковий контроль здійснюється в формі заліку.

Студент вважається **допущеним до екзамену** на підставі:

- для денної форми навчання – наявності захищеного реферату.

Критерії оцінки знань, умінь та практичних навичок при складанні іспиту

Результати складання іспиту оцінюються за **сорокабальною** шкалою

Тестове завдання складається з 10 тестів. Кожна правильна відповідь дає студенту 1 бал. Максимум 10 балів.

Практичні завдання оцінюються за 10-ти бальною шкалою:

10-8 ставиться студенту, який правильно обґрунтовує висновки та надає відповідь з використанням формул, правильних розрахунків та вказує одиниці виміру та графічно представляє результати практичного завдання.

7-5 ставиться студенту, який використовує формули для розрахунків, але не вказує одиниці виміру та не досить обґрунтовує висновки та відповідь не володіє графічним представленням результатів практичного завдання.

4-2 ставиться студенту, який не використовує формули для розрахунків, не вказує одиниці виміру та не досить обґрунтовує висновки та відповідь, не володіє графічним представленням результатів практичного завдання.

1 бал ставляться студенту, який не уміє застосовувати знання на практиці, невпевнено, з великими ускладненнями вирішує окремі завдання після додаткових, навідних питань.

Теоретичні питання оцінюються за 7-6-ти бальною шкалою.

7/6 – 6/5 ставиться студенту, який правильно обґрунтовує відповідь, володіє різнобічними уміньми, навичками та прийомами рішення завдань

5/4 – 4/3 ставляться студенту, який правильно застосовує теоретичні розкладки та положення при рішенні практичних задач, впевнено виправляє окремі помилки після додаткових питань,

3/2 – 2/2 ставляться студенту, який ускладнюється при відповіді на питання чи при рішенні практичних задач, зробив з значні помилки, але виправляє помилки після додаткових, навідних питань.

1 бал ставляться студенту, який не уміє застосовувати знання на практиці, невпевнено, з великими ускладненнями вирішує окремі завдання після додаткових, навідних питань.

8. Схема нарахування балів

В результаті складання заліку та з урахуванням балів за семестр, студент отримує оцінку за п'яти- та стобальною шкалою:

Оцінка «**відмінно**» ставиться студенту, який глибоко та міцно засвоїв програму дисципліни. Вичерпно, послідовно, грамотно, логічно викладає матеріал, в відповіді якого тісно пов'язується теорія з практикою. При цьому він не ускладнюється з відповіддю при зміні виду завдання, показує знайомство з додатковою літературою, правильно обґрунтовує рішення, володіє різнобічними уміньми, навичками та прийомами рішення завдань

Оцінка «**добре**» ставиться студенту, який твердо знає програмний матеріал, грамотно та по суті викладає його, не допускає значних помилок в відповідях на питання, впевнено виправляє окремі помилки після додаткових питань, правильно застосовує теоретичні розкладки та положення при рішенні практичних задач

Оцінка «**задовільно**» ставиться студенту, який має знання тільки основного матеріалу, але не засвоїв деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання в викладенні програмного матеріалу та ускладнюється при рішенні практичних задач, але виправляє помилки після додаткових, навідних питань.

Оцінка «**незадовільно**» ставиться студенту, який не знає значну частину програмного матеріалу, допускає грубі, суттєві помилки в відповіді, не знає основні принципи і методи оптимальної роботи, не уміє застосовувати знання на практиці, невпевнено, з більшими ускладненнями вирішує задачі після додаткових, навідних питань.

Приклад для підсумкового семестрового контролю в формі заліку без виконання екзаменаційної роботи

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання										Сума	
Розділ 1		Розділ 2				Розділ 3		Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Індивідуальне завдання		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9		реферат	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5		55	

T1, T2 ... – теми розділів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

9. Рекомендована література

1. Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В. Буториной. – М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. – 720 с., ил.

2. Европейская интеграция. Политико-институциональное и социокультурное измерения / под. ред. Д. Б. Казаринова. – М.: РТВ-Медиа, 2006. – 160 с.

Основна література

1. Конституція України. // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – С. 380 - 418.
2. А.С., Пархаев В.Н. Европейская интеграция: Учеб. пособие / Алт. гос техн. ун-т им. И.И. Ползунова. Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2004. – 124 с.
3. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: От Европейского сообщества до Европейского Союза / Д. Сиджански. – М., 1998. – 420 с.
4. Современные международные отношения и мировая политика / под ред. А.В. Торкунова. – М., 2004. – 989 с.
5. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира / А.О. Чубарьян. – М., 1987. – 352 с.
6. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция / В.Г. Шемятенков. - М., 2003. – 400 с.
7. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю.В. Шишков. - М., 2001. – 478 с.
8. Барановский В.Г. Европейские сообщества в системе международных отношений / В.Г. Барановский. – М., 1986. – 320 с.
9. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе / Ю.А. Борко. – М., 2003. – 464 с.
10. Вайденфельд В. Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции // В. Вайденфельд, В. Вессельс. – Рига, 2002. – 544 с.
11. Дадалко В.А. Европейский союз: эволюция концепций и опыт реформ / В.А. Дадалко, Д.А. Пешко, О.Е. Максимович. – Минск, 2000. – 230 с.
12. Ди Нольфо Э. История международных отношений, 1918-1999 : В 2 т. / Э.Ди Нольфо. – Т. 2. – М., 2003. – 737 с.

Допоміжна література

1. Европа : вчера, сегодня, завтра / отв. ред. Н.П. Шмелев. – М., 2002. – 823 с.
2. Европейская интеграция : современное состояние и перспективы. - Минск, 2001. – 336 с.
3. Европейский Союз : справочник-путеводитель / под ред. О.В. Буториной, Ю.А. Борко, И.Д. Иванова. - М., 2003. – 288 с.
4. Европейский союз на пороге XXI века : выбор стратегии развития / под ред. Ю.А. Борко и О.В. Буториной. – М., 2001. – 471 с.
5. Европейский Союз на рубеже веков / под ред. Т.Г. Пархалиной. – М., 2000. – 294 с.
6. Журкин В.В. Европейский Союз: внешняя политика, безопасность, оборона / В.В. Журкин. – М., 1998. – 132 с.
7. История европейской интеграции (1945-1994 гг.) / под ред. А.С. Намазовой, Б. Эмерсон. – М., 1995. – 308 с.
8. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 г. : в 2-х кн. – Кн. 1. – М., 2000. – 590 с.
9. Матвеевский Ю.А. Интеграционные процессы в Западной Европе : учеб. пособие / Ю.А. Матвеевский. – М. 2001. – 150 с.
10. Медведев Л.А. История Западноевропейской интеграции (40-90 годы XX века) : Начало 40 – середина 50-х гг. / Л.А. Медведев, А.А. Синдеев. – Тверь, 1998. – 75 с.
11. Медведев Л.А. История Западноевропейской интеграции (40-90 годы XX века) : Создание Европейского Союза, 80-90 годы / Л.А. Медведев, А.А. Синдеев. – Тверь, 1999. – 102 с.
12. Очерки истории международных отношений: учебное пособие / под ред. О.А. Колобова. – М.; Нижний Новгород, 2001. – 635 с.